

Maria Zabłocka

Confarreatio w ustawodawstwie pierwszych cesarzy rzymskich

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 31/1-2, 237-246

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA ZABŁOCKA

CONFARREATIO W USTAWODASTWIE PIERWSZYCH CESARZY RZYMSKICH

Głównym hasłem polityki Augusta był powrót do starych, republikańskich tradycji we wszystkich dziedzinach życia. Restauracja *morum legumque* miała na celu również, a może i w pierwszym rzędzie, przywrócenie znaczenia i roli rodziny. Stara rodzina rzymska, na czele której stał *pater familias* mający pod swą władzą osoby *alieni iuris* czyli dzieci i żonę, a ponadto familię w szerszym tego słowa znaczeniu — licznych swych niewolników — to ideał, do którego Rzymianie powinni dążyć. Ściśle powiązane z odnową tej rodziny było odrodzenie religii rzymskiej, powrót do zaniedbanych kultów ojczystych¹. Tymczasem już u schyłku republiki rodziny, w których żona wchodziłaby pod władzę męża, stają się wyjątkowe², tak iż Gaius wspomina sposoby wejścia żony pod władzę męża³ jako instytucje zamierz chle⁴, nie mające zastosowania we współczesnych mu czasach.

G. I.110:

Olim itaque tribus modis in manum conveniebant, usu farreo coemptione.

Jedna z tych form — *confarreatio* — będzie przedmiotem poniższych rozważań.

Confarreatio była aktem bardzo skomplikowanym, połączonym

---

¹ Por. F. de Martino, *Storia della costituzione romana*, IV 1, Napoli 1962, s. 207 i n.

² Por. V. Arangio-Ruiz, *La legislazione, Augustus. Studi in occasione del bimillenario augusteo*. Roma 1938, s. 111. = *Scritti di diritto romano*, III, Camerino 1977, s. 259; C. Herrmann, *Le rôle judiciaire et politique des femmes sous la République romaine*, Bruxelles 1964, s. 121; G. Kulczka, *Prawo rzymskie epoki Pryncypatu wobec dzieci pozamałżeńskich*, Wrocław-Warszawa 1969, s. 10; L. Peppe, *Posizione giuridica e ruolo sociale della donna romana in età repubblicana*, Milano 1984, s. 28 i n.

³ Na temat tego czy *usu, farre, coemptio* są trzema formami zawierania małżeństw, czy sposobami wejścia pod władzę męża nagromadziła się przebogata literatura. Zagadnienie to nie będzie dalej poruszane, ponieważ wymagałoby odrębnego artykułu. Ostatnio na ten temat por. J. Linderski, *Usu, farre, coemptio. Bemerkungen zur Überlieferung eines Rechtssatzes*, ZSS (Rom. Abt.) 101, 1984, s. 301 i n.

⁴ Por. G. L. Falchi, *Osservazioni sulla natura della „coemptio matrimonii causa” nel diritto preclassico*, SDHI 50, 1984, s. 362.

z wieloma formalnościami⁵, o czym — po podkreśleniu istotnych elementów — wspomina Gaius.

G. I.112:

Farreo in manum conveniunt per quoddam genus sacrificii, quod Iovi Farreo fit; in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio dicitur; conplura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus verbis praesentibus decem testibus aguntur et fiunt.

Sama ceremonia odbywała się w obecności dziesięciu świadków⁶ i kapłanów⁷.

Serv. Ad Verg. Georg. 1.31:

...farre cum per pontificem maximum et Dialem flaminem per fruges et molam salsam coniugebantur — unde confarreatio appellabatur — ...

Centralnym momentem uroczystości było ofiarowanie⁸ Jowiszowi *panis farreus*⁹ — stąd też pochodzi nazwa całego aktu (*unde etiam confarreatio dicitur*) — oraz użycie podczas ceremonii wody i ognia, co miało podkreślać chęć wspólnego życia oraz symbolizować przejście kobiety z dotychczasowej rodziny agnacyjnej pod władzę męża lub jego *pater familias*¹⁰.

Serv. Ad Verg. Aen. 4.103:

⁵ W ich różnorodności widzi C. Gioffredi, *Per la storia del matrimonio romano, Nuovi studi di diritto greco e romano*, Romae 1980, s. 117 pewne elementy starsze ceremonii, jak *panis farreus* i młodsze, jak obecność świadków i kapłanów.

⁶ Na temat różnych hipotez związanych z liczbą 10 świadków por. P. Bonfante, *Corso di diritto romano*², I, *Diritto di famiglia*, Milano 1963, s. 59.

⁷ Ilość uczestniczących w akcie kapłanów też jest dyskusyjna. Gaius nie wspomina w ogóle o ich obecności, w czym R. Bonfante, dz. cyt., s. 59 upatruje zmodyfikowanie pierwotnej ceremonii. M. Kaser, *Das altrömische ius. Studien zur Rechtsvorstellung und Rechtsgeschichte der Römer*, Göttingen 1949, s. 343 (cyt. A.J.) mówi o *pontifex maximus* i *flamen Dialis* opierając się na cytowanym przekazie Serv. Ad Georg. 1.31: ... *farrenuptiae fiebant, cum per pontificem maximum et Dialem flaminem... coniugebantur*. Konieczność obecności kapłanów skłania ponadto O. Karlova, *Römische Rechtsgeschichte*, II, Leipzig 1901, s. 155 do przypuszczenia, iż uroczystość odbywała się nie w prywatnym domu, lecz kurii.

⁸ Fakt ofiarowywania *panis farreus* podczas ceremonii daje podstawę hipotezie, którą wysunął F. Benedek, *Die conventio in manum und die Förmlichkeiten der Eheschliessung im römischen Recht*, *Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata* 88, 1978, s. 8 i n., iż *confarreatio* mogła powstać dopiero w społeczeństwie rolniczym (a nie we wcześniejszych czasach społeczeństwa pasterskiego).

⁹ Por. też Serv. Ad Georg. 1.31: *per fruges et molam salsam coniugebantur. Mola salsa* oznacza prawdopodobnie chleb z solą, ponadto autor ten wspomina o owocach.

¹⁰ Por. P. Bonfante, dz. cyt., s. 62; M. Kaser, A.J., s. 343; R. Köstler, *Raub- und Kaufehe bei den Römern*, ZSS (Rom. Abt.) 65, 1947, s. 44 i n.

Quae conventio (in manum) eo ritu perficitur, ut aqua et igni adhibitis, duobus maximis elementis, natura coniuncta habeatur: quae res ad farreatas nuptias pertinet, quibus flaminem et flaminicam iure pontificio in matrimonium necesse est convenire.

Podczas uroczystości *sponsi* siedzieli na złączonym krześle małżeńskim przykrytym owczą skórą¹¹.

Akt *confarreatio* połączony był z wypowiedzeniem uroczystych słów, jednakże treść ich nie została przekazana przez jurystów¹².

Ulp. ex corp. IX:

Farreo convenitur in manum certis verbis et testibus X praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.

Choć inne sposoby wejścia żony pod władzę męża wyszły już z użycia, skomplikowanej formy *confarreatio* dokonywano jeszcze za czasów Gaiusa, ponieważ pewne funkcje kapłańskie mogli sprawować tylko ci, którzy urodzili się¹³ z małżeństw konfarreatycznych.

G. I.112:

... Quod ius etiam nostris temporibus in usu est; nam flamines maiores, id est Diales Martiales Quirinales, item reges sacrorum nisi ex farreatis nati non leguntur; ac ne ipsi quidem sine confarreatione sacerdotium habere possunt.

Serv. Ad Verg. Aen. 4.374:

Mos enim apud veteres fuit flamine ac flaminicae, dum per confarreationem in nuptias convenirent.

Jednakże i ta instytucja na początku Pryncypatu wyszła z użycia, o czym informuje Tacyt stwierdzając, iż w 23 r. n.e., po śmierci Serviusa Maluginensisa pełniącego funkcję *flamen Dialis* nie można było znaleźć trzech patrycjuszy pochodzących z uroczyste zaślubionych rodziców, by spośród nich dokonać wyboru następcy zmarłego.

Tac. Ann. 4.16:

Sub idem tempus de flamine Diali in locum Servi Maluginensis defuncti legendo, simul roganda nova lege disseruit Caesar, nam patricios confarreatis parentibus genitos tres

¹¹ Por. M. Kaser, A.J., s. 343; C. Gioffredi, dz. cyt., s. 117. Co do innych drugoplanowych formalności por. tegoż, n. 5, s. 117 oraz literaturę cyt. w nocie 3.

¹² Por. G. I. 112; Por. też hipotezy na temat treści wypowiedzianych słów u P. Bonfante, dz. cyt., s. 60 i n.

¹³ Por. S. Brassloff, *Die Erneuerung des Flamines und die Reform der Konfarreationsehe*, Studi in onore di P. Bonfante, II, Milano 1930, s. 374, który stara się uzasadnić, iż pewne funkcje kapłańskie powinny pełnić osoby zrodzone z małżeństw konfarreatycznych, od dziecka uczestnicząc w uroczystościach i obrzędach.

simul nominari, ex quis unus legeretur, vetusto more; neque adesse, ut olim, eam copiam, ommissa confarreandi adsuetudine aut inter paucos retenta (pluresque eius rei causas adferebat, potissimam penes incuriam virorum feminarumque; accedere ipsius caerimoniae difficultates, quae consulto vitarentur), et quoniam exiret e iure patrio, qui id flaminium apisceretur quaeque in manum flaminis conveniret. ita medendum senatus decreto aut lege, sicut Augustus quaedam ex horrida illa antiquitate ad praesentem usum flexisset. igitur tractatis religionibus placitum instituto flaminum nihil demutari; sed lata lex, qua flaminica Dialis sacrorum causa in potestate viri, cetera promisco feminarum iure ageret. et filius Maluginensis patri suffectus¹⁴ ...

Tak więc, według relacji rzymskiego historyka, szukając sposobu zaradzenia zaistniałej sytuacji, postanowiono w instytucji kapłanów niczego nie zmieniać, ale wniesiono ustawę, na mocy której małżonka *flamen Dialis* miała być pod władzą męża tylko w sprawach religijnych, w innych zaś, a więc dotyczących *ius civile*, miała korzystać z prawa wspólnego innym kobietom, czyli pozostawać osobą nie podlegającą *manus* męża.

O podobnej sytuacji wspomina również Gaius.

G. I.136:

... Maximi et Tuberonis cautum est, ut haec quod ad sacra tantum videatur in manu esse, quod vero ad ceteras causas proinde habeatur, atque si in manum non convenisset ... potestate parentis liberantur; nec interest an in viri sui manu sint an extranei, quamvis hae solae loco filiarum habeantur, quae in viri manu sunt.

¹⁴ Około tego samego czasu rozprawiał Cezar o wyborze kapłana Jowiszowego na miejsce zmarłego Serwiusza Maluginensisa, a zarazem o wniesieniu nowej ustawy. Gdyż wedle dawnego zwyczaju — jak mówił — proponuje się równocześnie trzech patrycjuszów, pochodzących od uroczyste zaślubionych rodziców, a jeden z nich ma być wybrany; lecz teraz nie ma ich w takiej liczbie, jak dawniej, skoro zwyczaj uroczystych zaślubin wyszedł z użycia albo u niewielu tylko się zachował (a więcej przyczyn tego faktu przytaczał: najważniejsza leży w obojętności mężczyzn i kobiet; do niej przyłączają się wynikające z samej ceremonii trudności, których się z rozmysłem unika) i skoro taki, który ten urząd kapłański osiągnie, i taka, która kapłana Jowisza poślubi, spod władzy ojcowskiej wychodzą. Dlatego należy złu zaradzić uchwałą senatu albo ustawą, tak jak August niejedno z owej szorstkiej starożytności do obecnych potrzeb nagiął. Po omówieniu więc zwyczajów religijnych postanowiono wprowadzić w instytucji specjalnych kapłanów niczego nie zmieniać, ale wniesiono ustawę, na mocy której małżonka kapłana Jowiszowego tylko w sprawach religii miała być pod władzą męża, zresztą ze wspólnego wszystkim kobietom prawa korzystać. Miejsce ojca zajął syn Maluginensis. Tłum. S. Hammer, *Tacyt. Dzieła*, I, Warszawa 1957, s. 222.

Niestety tekst Gaiusa poprzedzony jest luką, która powoduje niepewność co do treści następującego po niej przekazu. Zaiśniała luka Biondi¹⁵ stara się wypełnić w następujący sposób: [Praeterea mulieres quae, in manum conveniunt, in patris potestate esse desinunt. sed in confarreatis nuptiis de flaminica Diali senatusconsulto ex relatione]...

Przekazy Tacyty i Gaiusa poruszają to samo zagadnienie, jednak istnieje między nimi rozbieżność co do czasu i zakresu regulacji prawnej.

Ze słów Tacyty wynika, że została uchwalona ustawa¹⁶ lata *lex*, a uczyniono to za konsulatu Gaiusa Asinius i Gaiusa Antistiusa Vetusa. *Lex* ta miała dotyczyć zniesienia cywilnych skutków wejścia żony pod władzę męża w małżeństwach konfarreatycznych zawieranych przez kapłana Jowiszowego (*flamen Dialis*). Natomiast relacja Gaiusa zdaje się dotyczyć czasów konsulów Fabiusa Maximusa i Aeliusa Tubero¹⁷, a więc roku 11 p.n.e. czyli lat o wiele wcześniejszych, przypadających jeszcze na panowanie Augusta. Jurysta ten mówi też ogólniej o tym, iż każda kobieta, która zawarła *confarreatio* — co wynika z kontekstu przekazu — podlega władzy męża tylko co do kultu, co do wszystkich innych spraw natomiast ma być traktowana tak, jak gdyby nie weszła pod władzę męża.

Powyższe rozbieżności w przekazach stały się podstawą do snucia różnych hipotez.

Niewątpliwe jest, iż *confarreatio* była konieczna dla rodzin kapłańskich, i dlatego też należało zreformować jej cywilno-prawne skutki.

Według Bonfantego¹⁸ już August złagodził akt *confarreatio* w części *horrida antiquitas*, ale zasadnicze zmiany nastąpiły do-

¹⁵ Por. B. Biondi, *Senatusconsulta* (Publ. Acta divi Augusti 1946), *Scritti giuridici*, II, Milano 1965, nr 32 SC(?) *De confarreatis nuptiis flaminicae Dialis*, s. 330.

¹⁶ O uchwaleniu w tej materii ustawy mówią L. Lange, *Römische Alterthümer*, II, Berlin 1862, s. 615; (*lex de flaminica Diali*). Liebenam, *RE* IV, 1901, s.v. *comitia*, szp. 714 (*lex Claudia de flaminica Diali*); G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912, s.v. *lex (Asinia Antistia?) de flaminica Diali*, s. 465.

¹⁷ Mało prawdopodobne wydaje się, by imiona Maximus i Tubero miały oznaczać — jak podaje za Huschke, B. Biondi w nocie 2, s. 330 cytowanej pracy — w tak zrekonstruowanym fragmencie *iurisconsultów* Cornelio Maximo i Aelio Tubero z D. 1.2.2.45—46, na których oparł się Gaius. Wyrażenia bowiem „*cautum est*” używa Gaius w kontekście uchwalenia jakichś aktów prawnych — por. np. G. II, 226, 227, 253 — natomiast powołując się na *iurisconsultów* używa czasowników o mniej stanowczym zabarwieniu, por. np. G. II, 79 i III, 161 *idque maxime placuit*; III, 140 *probavit, putavit*; IV, 79 *crediderunt*.

¹⁸ Por. P. Bonfante, dz. cyt., s. 72 i n.

piero za Tyberiusza. Brassloff¹⁹ stawia hipotezę, iż SC z 11 roku p.n.e. dotyczyło tylko *flaminica Dialis* i nie obejmowało innych kobiet; dopiero Tyberiusz postanowił, iż *confarreatio* w stosunku do wszystkich kobiet rodzi skutki jedynie w sferze prawa sakralnego. Schulz²⁰ i Gaudemet²¹ właściwą reformę przypisują Augustowi, czyli podkreślają wagę SC z 11 roku p.n.e.²² stwierdzając, iż SC z 23 roku n.e. było tylko wzmocnieniem (Schulz), powtórzeniem (Gaudemet) poprzedniego SC. Schaub²³ podkreśla, iż pierwsze SC mówiło tylko o kobietach ogólnie, zaś ustawodawstwo Tyberiusza dotyczyło nawet (also) *flaminica Dialis*. Volterra pierwotnie²⁴ ogranicza się do potwierdzenia opinii Gaudemeta, następnie, zaś zajmując się dokładniej omawianym problemem²⁵, stawia hipotezę, iż SC z 11 roku p.n.e. wspomniane przez Gaiusa nie ograniczało się jedynie do *flaminica Dialis*, ale miało szerszy zakres postanawiając, że *confarreatio* będzie miała znaczenie jedynie w świetle prawa sakralnego, nie mówiło zaś nic o sytuacji prawnej kobiet w zakresie innych stosunków, a więc nie została zweryfikowana żadna *conventio in manum*. Przeciwnie SC wspomniane przez Tacyta dotyczyło tylko *flaminica Dialis* postanawiając, iż będzie ona *in potestate* tylko *sacrorum causa*, zaś w innych sprawach jej położenie prawne będzie takie same, jak innych kobiet²⁶. Scherillo²⁷ przypuszcza natomiast, iż drugie SC powtórzyło jedynie treść pierwszego. W obu wypadkach senat zajmował się poszczególnymi casusami, gdyż nie miał on kompetencji prawotwórczych i stąd sformułowanie Tacyta o konieczności uchwalenia *lex*. Oba SC miały dotyczyć tylko *flaminica Dialis* i trudno powiedzieć, czy postanowienia te miały ogólniejszy charakter. Według Scherillo źródła nie mówią nic na ten

¹⁹ Por. S. Brassloff, dz. cyt., s. 376. Por. też F. Benedek, dz. cyt., s. 14, który mówi, iż SC z 12 r.(?) dotyczyło tylko *flamines*.

²⁰ Por. F. Schulz, *Classical Roman Law*², Oxford 1954 (I wyd. 1951), s. 116.

²¹ Por. J. Gaudemet, *Observations sur la „manus”*, RIDA 2, 1953, s. 329 n. 38 = *Études de droit romain*, III, Camerino 1979, s. 199 n. 38.

²² F. Schulz, dz. cyt., s. 116 mówi tu o SC z 12 r. p.n.e.

²³ Por. V. Schaub, *Die Aufhebungsformen des römischen Ehegewalt. Ein Beitrag zur Problematik matrimonium — manus*. Würzburg 1963, s. 39.

²⁴ Por. E. Volterra, *Lezioni di diritto romano. Il matrimonio*. Roma 1960/1961, s. 103.

²⁵ Por. E. Volterra, *Nuove ricerche sulla „conventio in manum”*, Mem. Accad. Naz. Lincei, Class. Sc. Mor. 8^a vol. 12, 1966, s. 348 i n.

²⁶ W ten sam sposób formułuje swą hipotezę E. Volterra także w NNDI XVI, Torino, 1969, s.v. *Senatus Consulta* nr 78, s. 1065.

²⁷ Por. G. Scherillo, NNDI IV, Torino 1964, s.v. *Confarreatio*, s. 2.

temat, gdyż prawdopodobnie zagadnienie to nie miało praktycznego znaczenia, gdyż *confarreatio* nie była zawierana poza rodzinami kapłanów. Robleda²⁸ podkreśla, iż nie wiadomo czy *lex Tyberiusza* powtarzała SC Augusta. Tacyt bowiem informuje jedynie, iż August usunął *horrida antiquitate*, a Tyberiusz zredukował skutki *confarreatio* do *munus ad sacra*. Gaius pomijając milczeniem SC z czasów Augusta przytacza treść drugiego. Zannini²⁹ powracając do myśli sformułowanej przez Volterrę stwierdza, iż bardziej prawdopodobny wydaje się pogląd, zgodnie z którym SC z 11 roku p.n.e. dotyczyło *confarreatio* w ogóle, nie poruszało jednak uregulowania pierwotnej instytucji i nie odnosiło się do najwyższych kapłanów. Dopiero na mocy SC z roku 23 n.e. *flaminica Dialis* została zrównana z innymi kobietami w zakresie pozostawania pod władzą męża jedynie *sacrorum causa*.

Powyższe hipotezy nie wyjaśniają jednak wszystkich wątpliwości.

Jeśli zmiany dokonane przez Augusta miały dotyczyć tylko usunięcia niedogodności, to powstaje pytanie jakich (czy z zakresu prawa cywilnego?) i jak wyglądał akt *confarreatio*, a zwłaszcza jego skutki, po zmodyfikowaniu. Jeśliby już August postanowił, iż *confarreatio* ma rodzić skutki jedynie w świetle prawa sakralnego, to w jakim stosunku pozostaje to postanowienie do innych uregulowań prawnych tego cesarza mających na celu umocnienie rzymskiej rodziny? Jeśli SC z 11 roku p.n.e. miało charakter ogólny i dotyczyło wszystkich kobiet, to czy nie obejmowało również *flaminica Dialis*?³⁰ Jeśli SC uchwalone za Augusta podkreślało, iż *confarreatio* będzie miała znaczenie jedynie w świetle prawa sakralnego, to czy tym samym nie decydowało, iż w innych dziedzinach (czyli w prawie cywilnym) kobiety zawierające były zrównane z innymi, a więc, czy dla potwierdzenia tego potrzebne było aż uchwalenie nowego SC czy *lex*? Jeśli SC dotyczyło tylko *flaminica Dialis*, gdyż *confarreatio* nie była zawierana poza rodzinami kapłańskimi, to jak wyglądała sytuacja *flaminica Martialis*, *Quirinalis*, dla których to według G. I.112 wymagany był również akt *confarreatio*? Na czym opiera się hipoteza, iż Gaius pominął zupełnie treść pierwszego SC, a oparł

---

²⁸ Por. O. Robleda, *El matrimonio en derecho romano*, Roma 1970, s. 57 n. 148.

²⁹ Por. P. Zannini, *Studi sulla tutela mulierum*, I, *Profili funzionali*, Torino 1976, s. 126 n. 10.

³⁰ Na temat funkcji *flamen Dialis* por. ostatnio G. Martorana, *Osservazioni sul Flamen Dialis*, *Miscellanea di Studi Classici in onore di Eugenio Manni*, IV, Roma 1980, s. 1147 i n. wraz z cyt. tam literaturą.

się wyłącznie na drugim? Dlaczego doszło do uchwalenia drugiego SC o ograniczonym zakresie w porównaniu z pierwszym?

Tymczasem wydaje się, iż wyjaśnienie rozbieżności między postanowieniami przekazanymi przez Tacyta i Gaiusa można wytłumaczyć łącząc je z konkretnymi wydarzeniami historycznymi.

Jak wiadomo³¹, po śmierci Marka Emiliusa Lepidusa w roku 12 p.n.e. August przyjął godność najwyższego kapłana (*pontifex maximus*), co zapewniało mu zwierzchnictwo nad sprawami kultu. Wznowił on wiele zaniedbanych starych ceremonii religijnych i stowarzyszeń (jak np. *fratres Arvales*), stanowiska kapłańskie obdarzył różnymi przywilejami, wzmocnił ich autorytet, wskrzesił urząd *flamen Dialis*, która to funkcja po śmierci Corneliusa Meruli przez 75 lat nie była objęta³².

I może właśnie to wydarzenie wspomina Gaius na początku G. I.136 powołując konsulat Maximusa i Tuberona, bowiem właśnie w tym roku³³ nastąpiło obranie nowego *flamen Dialis*, którym został Servius Maluginensis, następnie zaś jurysta zreferował zdanie zaszczytne za panowania Tyberiusza.

Hipotezę taką mogą nasunąć liczne lanki w tekście G. I.136, na którym opierają się wszystkie przypuszczenia.

W przekazie³⁴ jurysty bowiem po 2 i 3/4 linijskich lanki można odczytać, co następuje: *Maximi et Tuberonis* oraz literę c po czym następuje kilkuliterowa lanka, słowo *haec*, literę q po tym znów kilkunaliterowa lanka, w której ewentualnie występują następujące po sobie litery *patanirm*, a dopiero dalej tekst *videatur in manu esse quero ad ceteras pinde (proinde) habeatur adque si in manum n* i dalej 1 i 1/2 linijski lanki.

Po słowach *Maximi et Tuberonis* wydawcy uzupełniają zdanie wyrażeniem *cautum est* i wiążą to z następującym znów po lankunie słowem *haec*, czym sugerują, iż rok konsulatu Maximusa i Tuberona był rokiem referowanego następnie postanowienia.

Czy jednak taka rekonstrukcja jest jedyna do przyjęcia?

Mało prawdopodobne jest, by August, który starał się nakłonić Rzymian do powrotu do starych obyczajów i instytucji, umocnić więzi małżeńskie, umniejszył znaczenie aktu *confarreatio* jakie dotychczas wywierał on w świetle *ius civile*. Nawiazanie Tacyta do czasów Augusta „sicut Augustus quaedam ex horrida illa antiquitate ad praesentem usum flexisset” zdaje się dotyczyć nie tyle samego uregulowania skutków *confarreatio*, co ogólnie sposo-

³¹ Por. Svetonius, August 31, por. też Res gestae 10,2.

³² Por. Tacyt, Ann. 3, 58.

³³ Por. Dio Cass. 54,36. Por. też R. Samter RE VI, 1909, s.v. *Flamines*, szp. 2490.

³⁴ Por. *Gai Institutiones codicis veronensis apographum* (publ. E. Böcking), Lipsiae 1866, s. 38 ll. 8—11.

bów naginania niedopasowanych do nowej sytuacji starodawnych zwyczajów.

Uregulowanie Tyberiusza w relacji Tacyta dotyczyło tylko *flaminica Dialis*, która po zawarciu *confarreatio* miała pozostawać *in manu* jedynie *sacrorum causa*. Nie wiadomo jednak, czy ten zawężony zakres nie jest jedynie wynikiem niefortunnego sformułowania historyka, który jednocześnie podaje, iż postanowiono nic nie zmieniać w instytucji kapłanów (*instituto flaminum nihil demutari*). Wynika z tego, że poruszano sprawę nie tylko *flamen Dialis* i jego małżonki, ale i innych kapłanów³⁵. Możliwe, iż Tacyt zasugerowany wydarzeniami, które legły u podstaw dokonywanych zmian skutków *confarreatio*, przytacza tylko wypadek *flaminica Dialis*, a tymczasem uregulowanie Tyberiusza odnosiło się co najmniej do wszystkich flaminów, jeśli nie miało jeszcze szerszego zakresu — odnosiło się do wszystkich kobiet, co znalazło swe odzwierciedlenie w relacji Gaiusa.

Sam akt *confarreatio*³⁶ był zawierany jako konieczność w rodzinach kapłańskich³⁷ do IV wieku³⁸, do chwili wygaśnięcia funkcji starych kapłanów rzymskich na skutek zniesienia przez Teodozjusza I w 394 roku pogańskich kolegiów kapłańskich.

Beoth. ad Cíc. Top. 3.14 (FIRA II, 307):

Sed *confarreatio solis pontificibus conveniebat...*

Reasumując, instytucja *confarreatio* (jak i inne sposoby wejścia żony pod władzę męża) na początku Pryncypatu wyszła z użycia. Jednakże była ona niezbędna, gdyż na najwyższych kapłanów mogły być wybierane tylko te osoby, które zrodziły się z małżeństw konfarreatycznych. Dlatego też za czasów Tyberiusza³⁹ — a nie, jak może sugerować G. I. 136, za czasów Augusta — wprowadzono zmianę, zgodnie z którą prawdopodobnie wszystkie kobiety, a co najmniej żony kapłanów, zawierające *confarreatio* były *in manu mariti* jedynie *sacrorum causa*, w świetle zaś prawa cywilnego były zrównane z innymi kobietami.

³⁵ Por. F. Guizzi, *Aspetti giuridici del sacerdozio romano. Il sacerdozio di Vesta*. Napoli 1968, s. 37 n. 10, który stwierdza, iż od początku republiki *Pontifices, Rex sacrorum, Flamines* i *Vestales* tworzyli „una giuridica unità”.

³⁶ Por. słuszne spostrzeżenie S. Brassloff, dz. cyt., s. 378, iż akt *confarreatio* zawierał dwa elementy: sakralny i cywilny, z których po r. 23 n.e. został w mocy tylko sakralny.

³⁷ Por. też inskrypcję z Ostii (CIL X 6662) z czasów Commodusa, z której wynika, iż *confarreatio* zawierali nie tylko *flamines maiores*, ale i inni flaminii.

³⁸ Por. P. Bonfante, dz. cyt., s. 74; F. Benedek, dz. cyt., s. 14.

³⁹ Por. K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München 1960, s. 96 n. 5.

Confarreatio in the legislation of the first Roman Emperors

The institution of *confarreatio* (as well as other ways of entry of a wife into the *manus mariti*) at the beginning of Principate became obsolete. It was however still indispensable since only people born of a marriage with *confarreatio* could be elected superior priests. That is why in the days of Tiberius (Tac. Ann. 4.16) — and not during the reign of Augustus as might G. I. 136 suggest — a change was introduced, in agreement with which probably all women, and nothing fewer than priests' wives, concluding *confarreatio* were in *manu mariti* only *sacrorum causa*, and in the light of the civil law they were equalized with other women.